

Z ZIEMI PERSKIEJ DO POLSKI. WYBÓR TEKSTÓW.
FRANCISZEK MACHALSKI, WSTĘP I OPRACOWANIE
K. PARASKIEWICZ I K. PARASKIEWICZ,
KRAKÓW 2016, s. 247

Publikacja, którą dostałem do zrecenzowania, jest dziełem wyjątkowym z kilku powodów. Przede wszystkim mamy do czynienia ze wspomnieniami osoby wyjątkowej, nestora nauki polskiej, uważanego za „ojca” krakowskiej iranistyki, jednego z twórców harcerstwa niepodległej Polski, prof. Franciszka Machalskiego. Ponadto dzieło to pozostawało nieznanie szerszemu odbiorcy, gdyż z powodów politycznych za życia Autora jego wydanie w tak pełnej formie było niemożliwe. Szczegóły burzliwego życia Profesora pozostawały zatem nieznanie nie tylko szerszemu gronu czytelników, ale nawet jego studentom i współpracownikom. Profesor Kinga Paraskiewicz z Małżonkiem dokonali, dzięki współpracy z Rodziną Autora, rzeczy niezwykle ważnej: odkryli na nowo to, co miało być zdaniem władz komunistycznych zapomniane. Redaktorzy przywracają także polskiej nauce zapomniane, bo nieopublikowane z powodów politycznych teksty Profesora dotyczące jego losów jako byłego zesłańca – ofiary zbrodniczych sowieckich represji w ówczesnym Iranie. Pisząc poniższą recenzję, zważywszy na pomnikowy charakter zasadniczego dzieła, oraz fakt że jego Autor już nie żyje i nic w tekście pisany zmienić nie może, nie będę się odnosić do treści i formy samych wspomnień. Są one przede wszystkim bezcennym materiałem źródłowym dla badaczy zarówno historii nauki polskiej, jak i polskiego uchodźstwa, martyrologii narodu polskiego na Wschodzie, jak i dla pasjonatów II wojny światowej i Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie (w tym w szczególności działalności edukacyjno-wychowawczej, adresowanej do polskich dzieci-zesłańców, które po tragicznych doświadczeniach sowieckich łagrów były w strukturach polskiego emigracyjnego harcerstwa i hufców junackich przygotowywane czy to do służby wojskowej, czy do życia w niepodległej Polsce). Życiorys prof. Machalskiego ilustruje też doskonale znaczenie, jakie dla rozwoju polskiej kultury i nauki miały środowiska kresowe. Był bowiem Profesor absolwentem Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie, a wychował się w znajdującej się w ówczesnym województwie lwowskim Żołyni (dziś woj. podkarpackie). Już to predestynuje tekst

do tego, by został wnikliwie przeczytany przez wspomnianych adresatów, wśród których z pewnością powinni się znaleźć i współcześni harcerze. Na pozytywną ocenę zasługuje natomiast praca redakcyjna państwa Paraskiewiczów. We wstępie do opracowanych przez siebie wspomnień redaktorzy przypominają postać Profesora Machalskiego. Jest to najprawdopodobniej pierwszy opublikowany pełny Jego życiorys, uwzględniający te wątki, które on sam zmuszony był pomijać, pisząc swoje naukowe biografie, i co czynili także jego koledzy piszący jego biografie przed rokiem 1989. Mamy zatem do czynienia z wypełnianiem białej plamy, wielkiej luki w historii nauki polskiej, jaką był okres II wojny światowej. Pobyt na Bliskim Wschodzie stawia prof. Machalskiego w jednym rzędzie z wieloma wybitnymi polskimi uczonymi, którzy zdobywali i ugruntowywali swoją wiedzę, gdy wbrew swej woli znaleźli się poza ojczystą ziemią, takich jak między innymi Bronisław Piłsudski, Bronisław Grąbczewski czy Jan Prosper Witkiewicz. Bibliografia z czasów wojennych, którą redaktorzy zamieścili w publikacji, ukazuje, ile jeszcze tekstów Profesora oczekuje na publikację we współczesnej Polsce, by mogły z nich korzystać kolejne pokolenia iranistów, historyków i pasjonatów dziejów Polski. Czytelnik może również poznać przykłady twórczości poetyckiej prof. Machalskiego, gdyż był on również poetą i kto wie, czy właśnie ta jego działalność nie uczyniłaby go sławnym w innych okolicznościach historycznych. Całość uzupełniają unikatowe fotografie oraz dokumenty wzbogacające wiedzę Czytelnika na temat bogatego i z konieczności bardzo barwnego życia nieżyjącego już nestora polskiej iranistyki. O wielkości uczonego świadczą też jego uczniowie, których redaktorzy wymieniają z imion i nazwisk w swoim wprowadzeniu. Widać z nich niekwestionowanie wybitną rolę, jaką prof. Machalski odegrał w tworzeniu współczesnej polskiej iranistyki, gdyż są to tak wielkie postaci polskiej nauki jak prof. Anna Krasnowolska, prof. Andrzej Pisowicz z Uniwersytetu Jagiellońskiego, a także pracujący poza granicami Polski prof. Wojciech Skalmowski z Uniwersytetu w Leuven oraz prof. Peter J. Chelkowski (Piotr Chełkowski) z Uniwersytetu w Nowym Jorku.

Zwyczajem recenzji jest krótkie przedstawienie zawartości tomu, choć jak wspomniałem wcześniej, nie podejmuję się szczegółowej oceny jego merytorycznej zawartości z uwagi na wielki szacunek wobec Autora tekstu.

Prof. Machalski rozpoczyna swą opowieść od opisu Iranu oraz zamieszkujących go narodów i ludów. W kolejnym rozdziale Autor wspomina okoliczności, w jakich znalazł się w Armii Polskiej na Wschodzie. Wspomnienia zostały spisane w 1970 roku, zatem jedynie wprawny czytelnik dopatry się w nich straszego losu polskiego kresowiaaka, który znalazł się w łagrze na nieludzkiej ziemi. O tym, co przeżył on i jego towarzysze niedoli, świadczą głównie opisy katastrofального stanu zdrowia zesłańców, którzy stawili się do obozów rekrutacyjnych dla przyszłych żołnierzy. Szczególnie silne wrażenie wywołują opisy wygłodniałych i ciężko chorych dzieci... Dalej opisuje Autor organizowanie życia codziennego i funkcjonowania Polaków w Iranie i jego stolicy Teheranie. Jest to bardzo istotny materiał źródłowy, przydatny do badań nad instytucjonalizacją Armii

Polskiej na Wschodzie, uzupełniony cennymi informacjami dotyczącymi kultury i historii tych miejsc, których zasadnicza narracja dotyczy. Następnie Autor przypomina Towarzystwo Studiów Irańskich, polską instytucję naukowo-badawczą, powstałą pod egidą rządu RP w Londynie i Wojska Polskiego. Jest to tematyka pomijana często w pracach dotyczących polskiej wojennej emigracji, a jeśli już to autorzy skupiają się na ośrodkach akademickich w Szkocji. Tu zaś mamy bardzo istotną wiedzę na temat tego, że nawet w warunkach wojennych dbano o rozwój polskiej nauki, korzystając z tych niecodziennych okoliczności, w jakich znaleźli się polscy uczeni w Iranie. Starano się też, dzięki gościnności gospodarzy, popularyzować wiedzę o Polsce i Polakach wśród irańskiej elity. Następnie przedstawia Autor istotny w owych czasach sposób komunikowania się ze społeczeństwem wygnańców, jakim była polska prasa, a w szczególności pismo „Polak w Iranie”. Przybliży wybitne postaci życia społecznego i kulturalnego przedwojennej Polski, które angażowały się w jego redakcję. Kolejny fragment wspomnień został poświęcony rozwojowi polskiego szkolnictwa w Iranie, związany z tym, że wśród zesłańców, którzy przetrwali piekło sowieckich łagrów, bardzo dużą liczbę stanowiły dzieci i młodzież, którym państwo również w tak trudnych warunkach winne było zapewnić edukację z myślą o przyszłym życiu w wolnej Polsce. System szkolny opierał się na funkcjonującym w II Rzeczypospolitej (gdyż formalnie struktury państwowe z siedzibą w Londynie były jej kontynuacją i obowiązywały wydane wówczas akty prawne). Jednak musiał się dostosować do często spartańskich warunków życia wygnańców. Kolejną część wspomnień Profesor poświęcił rozwojowi i kształtowaniu się harcerstwa polskiego w Iranie. Jako przedwojenny harcistrz miał wiele doświadczeń w tym zakresie i dzielił się nimi w tych nowych, arcytrudnych warunkach. Nic więc dziwnego, że czytając ten obszerny fragment wspomnień, można odczuć silne emocjonalne zaangażowanie Autora w opisywane kwestie, ale też i wynikające z doświadczeń własnych znawstwo. Kolejna część wspomnień jest poświęcona analizie życia politycznego i społecznego życia na irańskiej emigracji. I widać tu dość krytyczny stosunek autora do podziałów partyjnych, które także zostały „odbudowane” w warunkach emigracyjnych, stając się genezą konfliktów. Z uznaniem natomiast odnosi się Profesor do działalności społecznej, np. Polskiego Czerwonego Krzyża. Kolejny fragment wspomnień dotyczy życia artystycznego, w tym rozwoju rzemiosła. Można tu zauważyć, jak wielką stratą dla polskiej kultury była wojenna emigracja i ilu wybitnych przedwojennych artystów (aktorów, muzyków) nie wróciło po wojnie do rządzonej przez komunistów Polski, wybierając życie emigrantów. W kolejnym podrozdziale Profesor charakteryzuje wzajemne relacje Polaków i Irańczyków. Robi to bardzo obiektywnie, wskazując zarówno blaski, jak i cienie tego czasowego współistnienia przedstawicieli narodów o odmiennej religii i kulturze. Przedstawia zarówno te problemy, które dotyczyły relacji między elitami, jak i prostymi ludźmi. Szczególnie interesujące są cytowane przez Profesora wspomnienia Polki zatrudnionej jako służąca w irańskiej rodzinie. Ważnym – szczególnie dla zainteresowanych śladami po pobycie

Polaków w Iranie – fragmentem wspomnień prof. Machalskiego jest rozdział poświęcony zabytkom i cmentarzom polskim, z których wiele (o ile nie wszystkie) można odwiedzić i współcześnie, porównując z opisem Autora. Ostatni fragment wspomnień dotyczy procesu ewakuacji. Można w nim przeczytać gorzkie refleksje Profesora na temat powojennych losów Polaków, szczególnie bolesne są te zawarte między wierszami.

W drugiej części zbioru Redaktorzy opublikowali przykłady twórczości poetyckiej prof. Machalskiego. Jako że nie jestem polonistą ani literaturoznawcą, nie podejmuję się ich oceniać. Dają one jednak możliwość spojrzenia na emocje, jakimi Autor-Poeta chciał się podzielić z czytelnikami, a więc pozwalają go poznać z tej ukrytej strony. Kolejny tekst w zbiorze dotyczy języka perskiego, jego historii i „natury”. Jest bardzo interesujący nie tylko dla ekspertów w zakresie językoznawstwa, ale także dla każdego, kto interesuje się Iranem zarówno historycznym, jak i współczesnym. Następny tekst dotyczy krajobrazu Iranu. I znów mamy tu do czynienia z przykładem z jednej strony tekstu literackiego, jak i popularnonaukowego. W tym drugim sensie będzie on interesujący zarówno dla potencjalnego turysty, jak i dla badacza historii czy polityki Iranu, gdyż czynniki środowiskowe ogrywiają i tu kluczową rolę. Kolejny tekst jest opisem miasta Isfahan z czasów pobytu tam Profesora. Tego typu teksty mają niezwykłą wartość, gdyż nie tylko pozwalają nam spojrzeć na miejsce oczami autora tekstu, ale też porównać je z własnymi obserwacjami z pobytu w zupełnie innej epoce, czy też opisami innych autorów, co jest niesamowitą przygodą intelektualną. Tekst ten jest także wartościowym przewodnikiem dla tych czytelników, którzy podczas pobytu w Isfahanie chcieliby odnaleźć miejsca związane z pobytem tam Polaków. Kolejny tekst jest opisem pobytu Profesora w mieście Lidda (obecnie Lod w Izraelu). Podobnie jak poprzedni może dać czytelnikowi możliwość porównania doświadczenia Autora ze swoim własnym. Tekst ten ukazał się w wydaniu czasopisma „Skaut” z 1944 roku, a przywołana postać św. Jerzego Męczennika jest patronem ruchu skautowego. Kolejny tekst to wspomnienie z tygodnia skautowego w Teheranie, który daje możliwość ciekawego porównania ówczesnego polskiego harcerstwa z irańskim rodzącym się skautingiem. Następny zamieszczony w zbiorze artykuł dotyczy kontaktów handlowych przedwojennej Polski z Iranem. Jest on bardzo interesujący, gdyż z reguły opracowania naukowe dotyczące gospodarki II Rzeczypospolitej poruszają wątek ekspansji handlowej Polski w Azji w sposób marginalny, skupiając się najczęściej na eksporcie (czy raczej jego próbach) broni i amunicji. Następny tekst jest opisem obchodów perskiego Nowego Roku, chyba najważniejszego niemuzułmańskiego święta w Iranie. Zbiór kończą przykładowe przekłady poezji perskiej pióra prof. Machalskiego.

Całość zbioru pod redakcją Kingi i Krzysztofa Paraskiewiczów pozwala nam nie tylko poznać lepiej postać nestora polskiej iranistyki, ale także docenić jego erudycję intelektualną, tak już dziś rzadką wśród ludzi nauki. Poznajemy więc nie tylko uczonego, poetę, ale także znawcę i wnikliwego obserwatora życia

społecznego i politycznego (zarówno Persów, jak i polskich emigrantów) czy za-
bytków kultury materialnej i duchowej, ale także wrażliwego obserwatora przy-
rody i krajobrazu. Wspomnienia i teksty z miniantologii są też cennym źródłem
do badań zarówno nad życiem polskiej przymusowej emigracji w Iranie, jak i sa-
mego społeczeństwa perskiego. Jest to książka o wybitnym Uczonym, ale też
o tragicznych dla Polski czasach, w których przyszło mu się twórczo odnaleźć,
i o służbie, jaką pełnił w tych warunkach, kształcąc młodzież dla wolnej Polski,
której niestety większości z nich nie było dane z powodów politycznych docze-
kać. Jest to zatem dzieło, które może znaleźć wielu bardzo różnorodnych adresa-
tów, począwszy od iranistów, historyków czy badaczy polityki, na wielbicielach
podróży i oryginalnej poezji kończąc.

ALEKSANDER GŁOGOWSKI
ORCID: 0000-0002-4250-0383
Uniwersytet Jagielloński